

Стороженко Л. Г.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та культури
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національного авіаційного університету

ТВОРЧИСТЬ БОРИСА ТЕНЕТИ У ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ: ПРИЖИТТЄВА РЕЦЕПЦІЯ

Анотація. У статті окреслено рецепцію творчості Бориса Тенети у літературознавчому дискурсі радянської критики 1920–1930-х рр. Проаналізовано відгуки-рецензії сучасників письменника, викликані виходом у світ перших поезій та прози митця (І. Лакизи, А. Музички, О. Полторацького, Я. Савченка, Ф. Якубовського та ін.). Встановлено, що це не ґрунтовні розвідки творчого доробку автора, а лише короткі, описові відгуки, фрагментарні докази того, що тогочасне літературознавство визнає Бориса Тенету письменником.

Ключові слова: критика, об'єктивність, заангажованість, творчість, тематика.

Постановка проблеми. Останнім часом зростає науково-дослідницький інтерес до літератури періоду «розстріляного Відродження». Об'єктом наукових розвідок літературознавців стають не лише творчість персоналій, а й критичні студії 20–30-х рр. ХХ ст., що характеризують культурно-мистецьку ситуацію в Україні окресленого періоду. Український літературознавець В. Дончик зазначав, що «в ХХ столітті українська література проходила через кілька своєрідних циклічних етапів зародження і відмирання (точніше – винищення). Так, започатковане в першій чверті століття, зокрема – після революційних соціальних і національних катаклізмів, відродження української культури стало «розстріляним Відродженням», і на кінець 30-х рр. жанрово-стильова, формальна різноманітність попереднього десятиліття була зведена до єдиної соцреалістичної «ноти», назагал вимальовувалася похмура картина ідеологічного диктату, схематизму, кон'юнктурності, коли навіть поодинокі непересічні особистості виступали блідими тінями самих себе» [1, с. 11].

У таких умовах літературна критика 1920–1930-х рр. від початкових об'єктивних оцінок аналізу літературного процесу була змушена переходити до нехтування естетичною вартістю творів задля ідеологічної чистоти, а критична рецепція творчості письменника все частіше відзначалася руйнівними інсинуаціями. Проблематика літературно-критичних публікацій, що друкувались, як правило, у періодичних виданнях, була зумовлена позицією редактора та ідейно-естетичною орієнтацією видання.

Метою статті є дослідження літературознавчих розвідок творчості представника «розстріляного Відродження» Бориса Тенети у 20–30-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Незаперечним залишається той факт, що письменник, друкуючись на сторінках літературно-громадських, літературно-наукових та літературно-мистецьких часописів («Глобус», «Життя й революція», «Зоря», «Червоний шлях»), маючи декілька прозових збірок, посідає місце непересічного представника українського літературного

процесу. Тому літературна критика не могла оминати творчість молодого літератора.

Значимо, що «офіційна» літературно-критична думка 20–30-х рр. минулого століття, зумовлена ідейно-політичними чинниками, була дуже різною. Насамперед це стосувалось актуальних проблем національного літературного процесу 1920-х рр. та соціально-мистецької діяльності літоб'єднань, зокрема «Ланки» – МАРСУ, членом якого був Борис Тенета. На окрему увагу заслуговує дослідження А. Лейтеса та М. Яшека «Десять років української літератури (1917–1927)», в якому автори висвітлили організаційні засади створення українських літературних об'єднань, окреслили їхні програмні маніфести, навели зразки партійних документів та виступи партійних і державних керівників, присвячені художній культурі [2].

А вже з початку 1930-х рр. про позитивне висвітлення участі письменників у соціально-мистецьких процесах узагалі не йдеться – розпочинається масовий терор і звинувачення всього українського. Активні українізаційні зусилля літераторів тепер визнаються контрреволюційними, ідеологічним саботажом. Це було викликано більш відвертим ставленням радянської більшовицької верхівки до реалізації національної програми [3; 4].

Закономірно, що в таких умовах не доводиться говорити про об'єктивність критичних характеристик митця. Перші відгуки на поетичну творчість Бориса Тенети знаходимо в літературно-критичних часописах 1926 р. [5; 6]; дещо частіше про поета згадують через рік [7; 8; 9]. Однак це були не ґрунтовні розвідки поетичного доробку автора, а лише фрагментарні судження: Тенета – лірик, який пише «вірші не погані» [9, с. 119] (до уваги взято поезію «Кримське»). Такої ж думки дотримується й А. Музичка, досліджуючи з-поміж творчості інших митців (Михайла Драй-Хмари, В. Мисика, Дмитра Фальківського) урбаністичну поезію Тенети й акцентуючи на невиправданому песимізмі лірики поета [7].

Під іншим кутом зору розглядає поетичний доробок письменника Я. Савченко. У статті «Занепадництво в українській поезії» критик зараховував твори Тенети до «занепадницьких», відірваних від революційної дійсності, зі зниженим громадсько-революційним пафосом. І саме цей факт виявляється у поезії як драматична колізія, що викликає песимізм, індивідуалістичні настрої [8, с. 160]. «Поезія – своєю тематикою, формою, настроями й цілою тонкою світовідчуженням – повертає своє обличчя до минулого, виявляє чіткі тенденції стати на попередніх позиціях, на перейдених уже етапах формально-естетичних і громадсько-ідеологічних категорій» [8, с. 160].

Крім того, Я. Савченко відзначає ще одну «ваду» Тенети-поета – «есенінщину». Критик характеризує митця як найбільш дезорганізованого нею, а занепадницькі мотиви у поета звучать «різко й розпучливо» [8, с. 161].

Аналізуючи окремо творчість В. Сосюри, Я. Савченко звинувачує автора в песимізмі, зазначаючи, що до нього іноді вдається і Борис Тенета [8, с. 164]. На думку критика, Тенета, як і Г. Косяченко, Дмитро Фальківський, потрапили «на шлях песимізму й отого безмірного панькання зі своїм «я» [8, с. 168]. Автор статті характеризує молодих поетів як таких, що не мають твердої класової психології, не засвоїли «нової» пролетарської науки і пройнялися скепсисом до революційної тематики, перебільшивши власну значимість. Їхня (зокрема, Б. Тенети. – Л.С.) «селянська, виразно, психіка, одірвавшись від питомого ґрунту, не сприйняла органічного колосального змісту нової доби, не найшла в ній для себе природного місця й підпори, і через те zdeформувалась» [8, с. 168].

Того ж 1927 р. виходить друком рецензія Я. Савченка «Пригоди в Криму» [10] на першу збірку новел письменника «Листи з Криму», в якій критик знову докоряє прозаїку за відсутність «соціального начала» та надмірний психологізм. Подібної думки дотримується й рецензент О. Полторацький [11].

Згодом за критичне перо візьметься головний редактор журналу «Життя й революція» І. Лакиза [12]. Одразу зауважимо, що, на відміну від попередників, критичне ставлення І. Лакизи до творчості Бориса Тенети толерантніше. На переконання рецензента, новели Тенети ще не можуть претендувати на серйозну увагу критики, щоб виходячи з неї, «вже рішуче говорити про фізіономію письменника» [12, с. 131]. Проте він не може назвати збірку «Листи з Криму» бездарною – «в усій ній відчувається якась гострота, вона нагадує про якісь питання, що хвилюють письменника, та що йому трудно ще їх передати лірикою» [12, с. 132].

Обмежуючись побіжними критичними зауваженнями щодо перших кроків молодого прозаїка Тенети, І. Лакиза намагається уникати різких висновків. Критик акцентує увагу на ліричності збірки, докоряючи при цьому автору за надмірну суб'єктивність, що применшує художню вагу новел. Основним завданням письменника-лірика І. Лакиза вбачає відкриття усього себе читачеві так глибоко й широко, щоб у цих настроях читач міг знайти свої настрої [12, с. 131]. Крім того, на думку критика, Тенета, замкнувшись у власних внутрішніх переживаннях, ізолює їх від зовнішньої дійсності, звужуючи цим межі переживань психологічних.

Критик вказав на «примітивно побудовані» [12, с. 131] сюжети новел автора та їхню стилістична незавершеність – особливо це стосується «Голоду» та «Мусеми». У новелах «Листи з Криму» і «Маріяка» рецензента не задовольнила акцентація уваги Тенети на психологічних переживаннях героїв і недосконалість їхніх портретних характеристик.

Проте попри такі «поблажливі» характеристики, І. Лакиза обіцяв «уважно чекати на дальшу роботу письменника» [12, с. 132]. Майже через рік (1928 р.) у щомісячнику «Життя й революція» вийшла друком ще одна його критична стаття [13], що стосувалася популярної повісті Бориса Тенети «Гармонія і свинушник».

Того ж 1927 р. виходить друком ще одна рецензія на збірку «Листи з Криму», авторство якої належить В. Покальчуку [14]. Критика В. Покальчука має радше описовий, ніж аналітичний характер. Рецензент, коротко переказавши зміст творів, зауважує, що не зовсім вдалимими темами прози Бориса Тенети є «різні любовні пригоди; лише в «Голоді» за основну тему він бере переживання голодної людини» [14, с. 129]. Крім того, на думку критика, портрети головних героїв змальовані досить нечіт-

ко, творам бракує ідейності та художньої оформленості, тому збірка змістовно є незрозумілою й «не зможе дати будь-якого задоволення нашій читацькій масі» [14, с. 129].

Романтично забарвленій прозі («Мусема», «Маріяка», «Листи з Криму») В. Покальчук протиставляє новелу «Голод», у якій можна знайти кілька правдивих психологічних малюнків – свідчення того, що «наш автор може успішніше працювати над іншими темами» [14, с. 130].

У 1927–1928 рр. двома великими тиражами виходить повість Бориса Тенети «Гармонія і свинушник». Як зазначає І. Лакиза, письменник «спинив свою увагу на надто гострій і цікавій проблемі – проблемі статі» [13, с. 181]. Критик акцентує на актуальності й важливості проблеми, проводячи паралель з її висвітленням у російській публіцистиці (О. Коллонтай, А. Залкінд) та літературі (повість С. Малашкіна «Луна с правой стороны», оповідання Л. Гумілевського «Собачий проулок» і П. Романова «Без черемухи» та «Суд над пионером») [13, с. 181]. І. Лакиза вважає, що повість Бориса Тенети з'явилася «з певним запізненням, бо-ж <...> інтерес до зачепленої проблеми вичерпано (російськими письменниками. – Л.С.)» [13, с. 181]. Крім того, критик закидає молодому автору наслідування російських авторів, які йому «де в чому прислужились», адже «Б. Тенета в своїй повісті ні на один крок не посунув наперед» [13, с. 181].

І. Лакиза акцентує увагу на примітивності художніх засобів митця і домінуванні психологічних переживань героїв. На думку критика, автор повинен не описувати, а аналізувати всю складність цих переживань, адже в основі художнього задуму повісті покладено саме те, «про що говорив В.І. Ленін в бесіді з К. Цеткін про статеву проблему: «І в цю епоху, коли руйнуються наймогутніші держави, коли гине цілий суспільний світ – у цю епоху відчуття окремої людини швидко видозмінюються. Невпинне прагнення до різноманітності у насолоді з легкістю набуває нестримної сили. Форма шлюбу і міжстатеве спілкування в буржуазному сенсі вже не дають задоволення. У сфері шлюбу і статевих стосунків наближається революція, співзвучна пролетарській революції» [13, с. 181].

Недосконалим, на думку І. Лакизи, є і сюжет повісті, який Тенета не зумів розгорнути та дотриматися потрібних норм окремих частин. Причину критик вбачає у виборі прозаїком досить складної життєвої проблеми, в якій він хотів розглянути «всі сторони її». Далі Лакиза наводить сцени з повісті «Гармонія і свинушник», критикуючи кожну з сюжетних ліній: стосунки «міщанськи налаштованого» комсомольського подружжя Дмитра і Ніни; взаємини у студентській родині Петра та Галини; життя Катерини та Михайла – контрастних образів повісті; будні студентської молоді та ін. Критик вважає повість «сирою», художньо не довершеною, а психологічні переживання героїв – часом недоречними, що призводить до розпорошеності уваги читача, не дає можливості вловити «центральне, типове, характерне в повісті» [13, с. 182].

Така позиція критика, ймовірно, зумовлена станом української літератури в тогочасних реаліях, коли визнавалися дві основні причини кризи у художній прозі: одна – «з галузі ідеологічної, друга – з галузі формальної. Перша стосується до проблеми впливу на письменника його оточення, подій та світоглядів його часу. Друга – то є проблема, що найближче з усіх формальних проблем стикається з першою. Це є проблема сюжету, проблема інтриги в новелі чи романі» [15, с. 40].

Цитуючи повість «Гармонія і свинушник», І. Лакиза відзначає, що у ній багато зайвої філософії й лірики, проте саме

це і зробило повість актуальною та популярною, співзвучною часові.

Першою позитивною рецепцією на творчість письменника були критичні нотатки Г. Костюка «Крива прозаїка», надруковані в одному з номерів щомісячника «Життя й революція» у 1929 р. У своїй статті критик аналізує дві збірки новел («Листи з Криму» і «Десята секунда») та повість («Гармонія і свинушник»), зазначаючи, що письменник у своїй творчості торкається як питань психологічного, так і соціального характеру. Г. Костюк уперше простежує еволюцію Тенети-прозаїка, який від першої своєї збірки («Листи з Криму») до найновішої («Десята секунда») «пройшов досить складний, мінливий, але впертий шлях боротьби за опанування художнього слова, фабули й тематики» [16, с. 175].

Критик акцентує на сатиричному спрямуванні творів дебютної збірки, зауважує, що попри одноманітність, інколи поверховість, психолого-індивідуалістичний характер Тенетиної прози, письменник іде своїм шляхом, майстерно тримаючи читача в емоційному напруженні.

Пошуки власного стилю приводять молодого прозаїка до створення повісті «Гармонія і свинушник». На відміну від І. Лакизи, Г. Костюк оцінює повість прихильно: «Повість ставила перед читачем низку цікавих, актуальних і просто таки болючих питань про новий побут нашої молоді <...>. Головне те, що автор вперше в нашій повоєнній літературі сміливо поставив вірну в своїй основі проблему гармонії нової людини, нового побуту й життя поруч з потворними рештками старого – з свинушником» [16, с. 176]. Критик акцентує увагу на тому, що Тенета, побіжно порушуючи низку питань із життя і побуту тогочасного студентства, висвітлює актуальні проблеми, до цього «закриті» в українській літературі.

Подальшим еволюційним кроком тематичних та формальних пошуків у творчості прозаїка Г. Костюк називає збірку «Десята секунда», в якій автор переходить «від індивідуалістичного самозаглиблення до ширшої соціальної тематики і до змалювання не індивідуальної, а масової психології» [16, с. 176]. Проте такої думки не підтримував сам Борис Тенета. У дружній розмові з Г. Костюком (який перед подачею до друку рецензії «Крива прозаїка» вирішив показати її своєму приятелю Тенеті) письменник пояснював: «А я думаю, що художнє «копирсування» в психології багатьох окремих індивідів дає художникові, а з ним і читачеві, глибшу основу до пізнання масової, загальної свідомості. Так звана масова психологія є, до певної міри, містикою. При першому великому соціальному чи воєнному струсі вона колеться, розсипається й до вирішальної ролі стає тоді найустояніша індивідуальна психологія як типовий характер» [цит. за: 17, с. 232]. Підтвердженням цьому є остання новела збірки «Прийшла пора», яка «як способом оформлення, так і психологічною настановою несподівано повертає автора до його першої книжки з її інтимними, індивідуалістичними переживаннями» [16, с. 176]. «Недоліком» вважає індивідуалістичні настрої і О. Травень, зазначаючи, що «тема оповідання «Прийшла пора» є одна з тих старих тем, що їх на всі лади переживують письменники із зниженим інтересом до соціальної тематики, до соціальних проблем, письменники, для яких особисте, індивідуально-біологічне становить головний і самодостатній інтерес. Цю тематику вполював і Б. Тенета, особливо у збірці – «Листи з Криму», де вона посідала домінуюче місце. Це – тематика любовної психо-фізіології» [18, с. 134], а мав би письменник «глибше прозирати в соціальну природу людини» [18, с. 136].

Поза тим, як відзначає Г. Костюк, твори збірки вирізняються досконалістю новелістичної конструкції, легкістю діалогу, динамічністю у розгортанні сюжету, чіткістю та економністю слова. Показовою у цьому сенсі є новела «Люди» (розглядаючи її, критик проводить паралелі з новелою «Злодій» В. Стефаника). Твори «Ненависть» і «Десята секунда» рецензент вважає композиційно дещо не чіткими, ідеологічно слабшими. Окремого аналізу заслуговує новела «П'яниця», в якій, на думку Г. Костюка, автор вдається до сатиричного, безфабульного способу розповіді: нанизуючи факти, він змальовує соціальне життя «міського дна».

Таким чином, критик підсумовує, що Тенета від «суто психологічної, з індивідуалістичною настановою, новелі <...> прийшов до новелі психологічно-соціальної <...>, якраз у цій лінії автор дійшов найбільшої вправності, тому шлях психологічно-соціальної новелі є, мабуть, найпевніший для його дальшого розвитку» [16, с. 178]. Згодом Г. Костюк згадуватиме, що він «вже тоді побачив, що Тенета не просто собі поверховий розповідач, а мистець, який думає що і як писати» [17, с. 232].

Висновки. Незаперечним є той факт, що якою б не була тогочасна літературна критика, Бориса Тенету визнавали письменником. Свідченням цього є розміщення довідкової інформації про літератора (факти біографії та літературної діяльності, участь у літературно-мистецькій організації МАРС тощо) у вже згадуваній ґрунтовній літературознавчій праці 20-х рр. минулого століття за авторством А. Лейтеса та М. Яшека «Десять років української літератури (1917–1927)» [2].

Література:

1. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. : [підруч.] / за ред. В.Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – Кн. 1. – 464 с.
2. Лейтес О. Десять років української літератури (1917–1927). Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури : у 3 т. / О. Лейтес, М. Яшек ; за заг. ред. С. Пилипенка. – Харків : Держ. вид-во України, 1928. – Т. 1. – 440 с.
3. Затонський В.П. Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму : доп. та заключ. слово на січневій сесії ВУАН / В.П. Затонський. – К. : Вид-во ВУАН, 1934. – 64 с.
4. Косіор С.В. Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні : доп. на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б) У 20 листоп. 1933 р. / С.В. Косіор. – Харків : Партвидав, 1933. – 80 с.
5. Лакіза І. Зауваження до соціальних мотивів поезії українських журналів / І. Лакіза // Життя й революція. – 1926. – № 8. – С. 45–55.
6. Сокіл В. Єсенінські мотиви в українській поезії / В. Сокіл // Зоря. – 1926. – № 22. – С. 24–26.
7. Музичка А. Журнальна українська лірика 1926 р. / А. Музичка // Червоний шлях. – 1927. – № 2. – С. 156–184.
8. Савченко Я. Занепадництво в українській поезії / Я. Савченко // Життя й революція. – 1927. – № 1. – Т. 1. – С. 160–174.
9. Якубовський Ф. Ілюстровані журнали на Україні / Ф. Якубовський // Життя й революція. – 1927. – № 1. – Т. 1. – С. 116–125.
10. Савченко Я. Пригоди в Криму / Я. Савченко // Літературна газета. – 1927. – 21 квітня.
11. Полторацький О. Борис Тенета. Листи з Криму / О. Полторацький // Пролетарська правда. – 1927. – 9 травня. – С. 6. – Рец. на кн. : Тенета Б. Листи з Криму. – К. : Маса, 1927. – 84 с.
12. Лакіза І. Серед книжок та журналів / І. Лакіза // Життя й революція. – 1927. – № 4. – Т. 3. – С. 131–132.
13. Лакіза І. Борис Тенета. Гармонія і свинушник / І. Лакіза // Життя й революція. – 1928. – № 3. – С. 180–183. – Рец. на кн. : Тенета Б. Гармонія і свинушник. – К. : Держвидав України, 1928. – 104 с.
14. Покальчук В. Серед книжок та журналів / В. Покальчук // Життя й революція. – 1927. – № 7. – С. 129–130.

15. Якубовський Ф. Ілюстровані журнали на Україні / Ф. Якубовський // Життя й революція. – 1927. – № 1. – Т. 1. – С. 116–125.
16. Костюк Г. Крива прозаїка / Г. Костюк // Життя й революція. – 1929. – № 9. – С. 175–178.
17. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади : у 2 кн. / Г. Костюк ; передм. М. Жулинського. – К. : Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – 720 с.
18. Травень О. Б. Тенета. Десята секунда / О. Травень // Критика. – 1929. – № 11. – С. 134–136. – Рец. на кн. : Тенета Б. Десята секунда. – К. : Книгоспілка, 1929. – 224 с.

Стороженко Л. Г. Творчество Бориса Тенеты в литературной критике: прижизненная рецепция

Аннотация. В статье обозначена рецепция творчества Бориса Тенеты в литературоведческом дискурсе советской критики 1920–1930-х гг. Проанализированы отзывы-рецензии современников писателя, вызванные выходом в свет первых стихов и прозы литератора (И. Лакизы, А. Музычки, А. Полторацкого, Я. Савченко, Ф. Якубовского и др.). Установлено, что эти исследования творчества

автора являют собой всего лишь короткие, описательные отзывы, фрагментарные доказательства того, что литературоведение этого периода признает Бориса Тенету писателем.

Ключевые слова: критика, объективность, ангажированность, творчество, тематика.

Storozhenko L. Borys Teneta creativity in literary criticism: lifetime reception

Summary. The article is designated reception of Borys Teneta in the literary discourse of Soviet criticism of 1920–1930. Guest reviews, reviews of the writer's contemporaries, caused by the release of the first verse and prose writer (I. Lakiza, A. Muzychko, A. Poltoratsky, Y. Savchenko, F. Jakubowski and others). It has been established that this study is the author's creativity is just a short, descriptive reviews, fragmentary evidence that the literature of the period recognizes Borys Teneta writer.

Key words: criticism, objectivity, engagement, creativity, theme.